

Мирослав МОРОЗ

АВТОБІОГРАФІЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ У ЛІРИЧНІЙ ДРАМІ ІВАНА ФРАНКА «ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ»

Перлина української поезії, збірка І. Франка «Зів'яле листя», що її сам автор визначив як ліричну драму, вже неодноразово була предметом критики та аналізу. Ще в 1896 р. перший її рецензент В. Щурат шукав у ній проявів декадентизму¹, з чим не погоджувався автор у відомому вірші «Декадент». У передмовах до першого (1896 р.) та другого (1911 р.) видань І. Франко делікатно натякає на автобіографічний ключ збірки. Це питання цікавило сучасників поета. «Хто була героїня «Зів'ялого листя» та й інших любовних пісень Франка? — запитує сучасник поета та його приятель М. Мочульський. — Кому сплів зі своїх незаспокоєних мрій, срібної туги, серцевих тремтінь такий запашний вінок пісень? Дехто каже у нас, що це Ольга Рошкевич натхнула нашого поета написати деякі пісні, а може, й усі пісні «Зів'ялого листя», а пок. Володимир Гнатюк казав мені, що героїнею «Зів'ялого листя» є невідома нам ближче пані Зигмунтовська і на доказ показував мені Франків лист до нього з Ліпика, в якому була згадка про неї».²

Збірка була предметом аналізу радянських дослідників життя і творчості І. Франка. М. Рильський вказував, що змістом її є відображення тяжкої особистої трагедії Івана Франка, але цим не вичерпуються її джерела. «Вірно роблять ті дослідники, які пояснення похмурого колориту книги шукають не тільки в особистих переживаннях автора, а і в суспільних відносинах того часу»³. Такого ж погляду був і О. Білецький.⁴ Є. Кирилюк прихильник думки, що «не слід ліричного героя збірки ототожнювати з особою поета, але так само не слід і відривати цього героя ліричної драми від особи самого І. Франка».⁵

Низку цікавих матеріалів про зв'язок поезій збірки з народною творчістю

¹ Щурат В. Літературні портрети. І. Д-р Іван Франко // Зоря.— 1896.— № 2.— С. 36.

² Мочульський М. Іван Франко: Студії та спогади.— Львів, 1938.— С. 9—10.

³ Рильський М. Нова українська поезія // Антологія української поезії: У 4 т.— Т. 1.— К., 1957.— С. 59.

⁴ Білецький А. Іван Франко — поет // Франко І. Стихотворения и поэмы.— Л., 1968.— С. 24—25.

⁵ Кирилюк Є. П. Вічний революціонер.— К., 1966.— С. 225.

Мирослав МОРОЗ

АВТОБІОГРАФІЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ У ЛІРИЧНІЙ ДРАМІ ІВАНА ФРАНКА «ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ»

Перлина української поезії, збірка І. Франка «Зів'яле листя», що її сам автор визначив як ліричну драму, вже неодноразово була предметом критики та аналізу. Ще в 1896 р. перший її рецензент В. Щурат шукав у ній проявів декадентизму¹, з чим не погоджувався автор у відомому вірші «Декадент». У передмовах до першого (1896 р.) та другого (1911 р.) видань І. Франко делікатно натякає на автобіографічний ключ збірки. Це питання цікавило сучасників поета. «Хто була героїня «Зів'ялого листя» та й інших любовних пісень Франка? — запитує сучасник поета та його приятель М. Мочульський. — Кому сплів зі своїх незаспокоєних мрій, срібної туги, серцевих тремтінь такий запашний вінок пісень? Дехто каже у нас, що це Ольга Рошкевич натхнула нашого поета написати деякі пісні, а може, й усі пісні «Зів'ялого листя», а пок. Володимир Гнатюк казав мені, що героїнею «Зів'ялого листя» є невідома нам ближче пані Зигмунтовська і на доказ показував мені Франків лист до нього з Ліпіка, в якому була згадка про неї».²

Збірка була предметом аналізу радянських дослідників життя і творчості І. Франка. М. Рильський вказував, що змістом її є відображення тяжкої особистої трагедії Івана Франка, але цим не вичерпуються її джерела. «Вірно роблять ті дослідники, які пояснення похмурого колориту книги шукають не тільки в особистих переживаннях автора, а і в суспільних відносинах того часу»³. Такого ж погляду був і О. Білецький.⁴ Є. Кирилюк прихильник думки, що «не слід ліричного героя збірки ототожнювати з особою поета, але так само не слід і відривати цього героя ліричної драми від особи самого І. Франка».⁵

Низку цікавих матеріалів про зв'язок поезій збірки з народною творчістю

¹ Щурат В. Літературні портрети. І. Д-р Іван Франко // Зоря.— 1896.— № 2.— С. 36.

² Мочульський М. Іван Франко: Студії та спогади.— Львів, 1938.— С. 9—10.

³ Рильський М. Нова українська поезія // Антологія української поезії: У 4 т.— Т. 1.— К., 1957.— С. 59.

⁴ Білецький А. Іван Франко — поет // Франко І. Стихотворения и поэмы.— Л., 1968.— С. 24—25.

⁵ Кирилюк Є. П. Вічний революціонер.— К., 1966.— С. 225.

подав Ф. Колесса⁶, а О. Дей вказав на фольклорні джерела зокрема поезій другого жмутка.⁷ Грунтовну статтю про збірку написав Я. Ярема⁸.

У цій статті подамо декілька нових фактів, які є свідченням того, що збірка «Зів'яле листя» має сильний автобіографічний підклад, і якщо не всі, то більшість її поезій — відгук на події з життя автора.

Про Целіну Зигмунтовську, до заміжжя Журовську, відомі вже деякі матеріали. Постараємось додати до них нові. Адже неповна інформація про цю сторінку біографії І. Франка призводить до різних тлумачень або й збогадів.⁹

Від подій, що дали поштовх написанню поезій збірки «Зів'яле листя», відділяє нас майже сто років. Отже, є всі підстави для того, щоб глянути на ці події об'єктивно. Знання їх дозволить не тільки глибше проаналізувати названу збірку та цілу низку інших поезій, прозові твори «Лель і Полель», «Перехресні стежки», «Маніпулянтка», драму «Украдене щастя».

У 1940 р. дирекція і співробітники Музею Івана Франка у Львові вели активну працю в напрямі пошуків сучасників поета, щоб записати від них спогади. 10 квітня і 13 травня 1940 р. були записані спогади від Целіни Зигмунтовської. Зошит з цими записами є в нашому розпорядженні, чернетки також у матеріалах, що зберігаються у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника АН УРСР.¹⁰

Ось що сказала Ц. Зигмунтовська про себе та початки знайомства з І. Франком.

«Називається Целіна Зигмунтовська, до заміжжя Журовська, є польської національності. Народилася в 1865 році¹¹. Була сиротою. Мешкала у Львові в тітки, яка мала власний будинок по вул. Панській. Працювала на старій пошті по вулиці Сикстусській¹². Будинок був одноповерховий. На пошті був відділ рекомендованих листів і *poste restante**, в ньому працювала. У неї також надавали та відбирали пошту громади та військові полки. При тому другому віконці, де надавали рекомендовані листи, посилав кореспонденцію до Москви і Києва молодий руський чоловік. Між

⁶ Колесса Ф. Народнописенна ритміка в поезіях І. Франка // Колесса Ф. Фольклористичні праці.— К., 1970.— С. 327—346.

⁷ Дей О. Фольклорні імпульси у збірці «Зів'яле листя» // Спілкування митців з народною поезією.— К., 1981.— С. 38—77.

⁸ Ярема Я. До проблеми ідейного змісту «ліричної драми» Ів. Франка «Зів'яле листя» // Іван Франко. Статті і матеріали.— Львів, 1948.— Зб. 1.— С. 91—123.

⁹ Такі збогади є, наприклад, у статті Т. І. Франка «Целіна Зигмунтовська» в його книжці «Про батька» (2-е вид.— К., 1964.— С. 221—222). Неточні інформації переходять в художню літературу, доказом чого є п'єса Л. Смілянського «Мужицький посол».

¹⁰ Фонд Музею І. Франка у Львові, № 31.

¹¹ У документах про пенсію Ц. Зигмунтовської, оформлених у 1918 р., інша дата народження: «1856». (Центр. держ. іст. архів УРСР у Львові, ф. № 161, оп. 2, од. зб. 24290). Приймаємо, що більш імовірним є рік 1865, оскільки він підтверджується записом у книзі одруження, про що мова далі.

У записі про одруження вказане місце народження.— Трускавець. Батько називався Рудольф, мати — Олександра Рискальська. Архів Львівського обл. ЗАГС, косяк св. Миколая у Львові, книга за 1894—1904 роки.— С. 64.

¹² Будинок пошти був на вул. Сикстусській № 23, тепер це вул. Жовтнева. Пошта була прямо напроти вул. Костюшка. Будинку цього вже немає, на його місці той, що тепер має № 23. Теперішній будинок Головоштамту на вул. Словацького побудовано в 1890 р.

* До запитання

листами *poste restante* почали з'являтися листи, адресовані до неї. Вони були писані дуже гарно і підписувані «Stefan Malewski». ¹³ Часто до них були додавані поезії, їй присвячені. ¹⁴ В листах пропонував їй свою руку, просив не відштовхувати, бути товаришем життя і спільної праці. Бачила цього чоловіка часто, як ходив поїд її хату, йшов назустріч, як виходила з дому, і поверталася з праці (увечері завжди чекав її сторож каменниці тітки, що йшов у деякому віддаленні, аби боронити перед напастями). ¹⁵ Ніколи І. Франко на вулиці до неї близько не наближався.

Раз підійшов до віконця і запитав: «Czy nie będzie odpowiedzi na moje listy?». Вона сказала: «Nie, nie będzie».

Глибоко запали І. Франкові в душу ці слова й вилилися вони в рядки поезії «Не надійся нічого!», написаній 1 грудня 1885 р. і надрукованій у 23-му номері «Зорі» того ж року, згодом включеній до першого змутка «Зів'ялого листа».

*Як ти могла сказати се так рівно,
Спокійно, твердо? Як не задриває
Твоїй голос в горлі, серце в твоїй груді
Биттям тривожним не зглушило ті
Слова страшні: «Не надійся нічого!» (I—VIII) ¹⁶.*

І. Франко, видно, наполегливо шукав знайомства з нею. «Раз сиділа з тіткою на балконі (Панська 11, I поверх від вулиці Зеленої) ¹⁷, надійшов Іван Франко, вона тітці показала його».

Від товаришів на пошті довідалась, що він називається Іван Франко та що є студентом філософії. Тітка запитувала її, хто він, вона розповіла. У відповіді почула категоричну вимогу, що вона, Целіна, не може думати про таких людей без посади. Зрештою, мала тоді «стараючого», тобто нареченого, в якого була закохана, навіть заручена, хоч і він не мав жодного становища, був тільки експедитором у торговому магазині. Пізніше тітка й їх розлучила.

Тітка була людиною «суворих правил». Вона строго тримала в своїх руках усе, що довкіл неї. Целіна не сміла нічого зробити без її відома. Вона показала їй листи І. Франка. Прочитавши їх, тітка сказала, що писані вони непересічною людиною. Листи тітка забрала й сховала в себе. Часто говорила Целіні, що вона може вийти заміж тільки за чоловіка зі станови-

¹³ Stefan Malewski — один із псевдонімів І. Франка того часу. Ним, напр., підписана стаття, друквана в журн. «Przegląd tygodniowy», 1884 р.

¹⁴ Можливо, що частина із них або й всі — це ті, які друквані у: Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1976 Т. 2.— С. 396, 407 (поезії «Йї сміх», «До Ц[еліни] Ж[уровської]»).

¹⁵ Сторож змальований І. Франком в оповіданні «Маніпулянтка».

¹⁶ Тут і далі цифри вказують змутки «Зів'ялого листа» і порядковий номер поезії у ньому. Мотив «Не надійся нічого!» також у поезії «Чи бач, на моїм стало, гарна крале!», нап. 27.XI.1887 р.

Хронологічно першим з відомих нам творів, які стосуються Ц. Журовської, є поезія «Безмежне поле, в сніжному завої», написаний 12 листопада 1885 р. Поет говорить про «нестерпний біль у серці», від якого бажає утечі (1 X).

¹⁷ Тепер вул. Івана Франка, будинок № 11. Зберігся й балкон, про який тут іде мова.

щем і що не може розраховувати на те, що в неї є камениця. Вона, тітка, має свої діти. Крім того, Целіна була на державній службі, мала декрет, який мусила б втратити, виходячи заміж.¹⁸

Одного разу тітка сама сказала Франкові, щоб він «вибив собі Целіну з голови».

Ці події відбувалися восени 1885 року. Можливо, що категоричні слова, які І. Франко почув від Целіни й від її тітки, вплинули на його рішення одружитися з О. Ф. Хоружинською, з якою познайомився в Києві в лютому 1885 року. Перший лист І. Франка О. Хоружинській з пропозицією стати його дружиною написаний 4 вересня 1885 року¹⁹.

1886 рік для І. Франка був заповнений наполегливою літературною, журналістською і громадською працею. 16 травня він одружився з О. Хоружинською.

У відомому листі І. Франка до А. Кримського від 26 серпня 1898 року І. Франко признається, що «фатальне для мене було те, що, вже листуючись з моєю теперішньою жінкою, я здалека пізнав одну панночку польку і закохався в неї. Отся любов перемучила мене дальших 10 літ; її впливом були мої писання «Маніпулянтка», «Зів'яле листя», дві п'єски в «Ізмарагді» і недрукована повість «Lelum i Polelum»²⁰.

Повість «Лель і Полель» І. Франко писав від січня до вересня 1887 року на конкурс, оголошений газетою «Kurjer Warszawski».

Під час праці над твором І. Франкові, видно, бракувало деяких деталей, потрібних для змалювання образу Регіни Кисілевської, прототипом якої стала Целіна Журовська. У 1940 р. Ц. Зигмунтовська скаже, що пам'ятає, як Франко не раз звертався до неї з проханням подати факти її біографії. Але, видно, вона не давала відповіді, і тому письменник звернувся з листом до одного свого знайомого, сподіваючись, що той зможе довідатись про потрібні факти біографії Целіни Журовської.

В архіві І. Франка зберігається лист без дати ось якого змісту:

«Шановний добродію! За родину Журовських годі було що докладного довідатись. Один тільки житель трускавецький пригадує собі, що Журовський перед 10 роками жив тут, пошукуючи в спілці з Шнайдером нафту, але, стративши маєток, виїхав звідти, а жону з дітьми зіставив в Дрогобичі, де вона в короткім часі в великій нужді умерла. Одна донька мала вийти заміж за урядника поштового, але як ся називає, й де тепер проживає, не мож було довідатись.

О других дітях тут нічого сказати, не знають. Чутка також ходить, що Журовська по смерті мужа виграла на якийсь льос досить значну суму, але той льос був в посіданню Шнайдера, котрий мав його обманути дуже огидно. Де той Шнайдер тепер ся обертає, трудно було довідатися. Брат його живе в Самборі і трудиться строєнієм фортепіанів — може, то він про діти Журовського дасть які відомості.

¹⁸ Закони Австрії вимагали, щоб на державній посаді працювали тільки незаміжні жінки. З виходом заміж вона втрачала працю.

¹⁹ Літературна спадщина. Іван Франко.— К., 1956.— Т. 1.— С. 397—398.

²⁰ Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1986.— Т. 50.— С. 114—115.

За спізнену відповідь прошу не гніватись. Старався сей час о жадані дані, але трудно було зараз що довідатися. Клянюся щиро»²¹.

Цей лист, на жаль, не використаний ніким з дослідників повісті «Лель і Полель», дав письменникові матеріал для розгортання сюжету твору, напр., розповіді про минуле героїні, її батьків, пригоди з лотерейним квитком включно до введення у повість постаті Шнайдера й ін.

Коли повість «Лель і Полель» була завершена або близькою до закінчення, І. Франко звернувся з пропозицією до Ц. Журовської, щоб прочитала її. У відповіді від 13 вересня 1887 р. вона пише І. Франкові, що її цікавість не сягає так далеко, щоб мала переглядати чужі рукописи. Дивується і не може зрозуміти, що дало Франкові підставу помістити її у повісті, нічим не дала причини до того. Твір прочитає тоді, коли він буде для всіх доступним.

І. Франко ще раз звертається до неї і отримує відповідь з датою 25 вересня 1887 р. Пише, що її минуле, а тим більше її життєпис далеко не цікаві, щоб надавалися до повісті. Під тим оглядом міг би Франко бути докладно поінформований у відділі пошт і телеграфів, але осмілюється однак звернути увагу, що він обрав собі невдячну тему до праці. В додатку мусить мати ще на увазі, що кореспонденція її з чоловіком жонатим небажана²².

З приводу цих двох листів, які збереглися в архіві І. Франка, Ц. Зигмунтовська скаже в 1940 році: «Впевняє, що рішуче, в жодному разі не писала Франкові тих двох листів. Може присягнути. Хотіла б побачити їх, то пізнала б зараз руку тітки».

Про дальші події Ц. Зигмунтовська скаже в 1940 р. таке. «Одного разу І. Франко приніс їй книжку «На дні» і просив прочитати. Вона подякувала і сказала, що не знає, чи скоро прочитає, може, затримає зо два тижні. Несподівано підбігла до її столика товаришка, вхопила з її рук книжку і сказала: «Коли це, нарешті, скінчиться!», кинула книжку, аж вона полетіла в кімнату, де чекали на пошту військові. Франко спокійно підніс її, але довго потім не приходив».

Одного разу запримітила, що хтось спостерігає за нею. Побачила Франка і його дружину. Обое приглядалися їй пильно».

Це, видно, І. Франко показував дружині «маніпулянтку», яку зобразив в оповіданні такого ж заголовку, написаному в червні 1888 року і надрукованому в газеті «Kurier Lwowski» в липні того ж року.

У 1888 р. І. Франко написав низку поезій, у яких знаходимо його переживання, пов'язані з Ц. Зигмунтовською. В січні й лютому написані поезії «До Ц[еліні] Ж[уровської] (польською мовою), «Неперехідним муром поміж нами та доля стала» та ряд інших. У серпні того ж року написані п'ять поезій, чотири із них згодом увійдуть до першого змудка «Зів'я-

²¹ Ін-т літ. ім. Т. Шевченка АН УРСР, від. рук., ф. 3, № 1602, с. 341—342. Лист підписаний дуже нерозбірливо, можна прочитати тільки початкові слова підпису «Чапел». Можливо, що це знайомий І. Франка Корнелій Чапельський, у якого письменник був у гостях 1885 р. (див.: Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом.— Чернівці, 1912.— Т. 5.— С. 20—21).

²² Цей та попередній листи зберігаються в арх. І. Франка, ф. 3, № 1602, с. 219—220, 223—224. Частково вони надруковані у праці М. С. Возняк «До історії «Леля і Полеля» в його кн.: З життя і творчості Івана Франка.— К., 1955.— С. 165.

лого листя»²³. Але до збірки було ще далеко, і напевно в серпні 1888 р. поет ще не мав ні плану її, ні провідної ідеї.

Одна з написаних у тому часі поезій стосується «пані А. Г.». Це тітка Целіни Журовської, у якої вона, як сирота, жила. Тітка — злий дух для Целіни, винуватець лихої її долі, її нещастя. Злим духом вона є також для І. Франка. Тітка померла.

*Так сталося! В труні металевій нині
Ота рука проклятая спочила,
Що ген-то, в добрій чи лихій годині
Нас розлучила (1—XVI)²⁴.*

Поет був на похороні «пані А. Г.», бачив свою улюблену, яка стояла близько, заплакана, в жалобі. Але бачив також, що її смуток був лиш показним, сльози її текли з очей, але чуття не зворушили зглибока.

Минув ще деякий час. У газеті «Gazeta Przemyska» 1890 року (№ 34, 27 квітня) на другій сторінці надруковане повідомлення, що у вівторок 29 квітня 1890 р. в місті Перемишлі відбудеться вінчання пана Яна Добжанського, секретаря магістрату міста Перемишля, з панною Журовською. Ім'я молодої тут не подане. Газети того часу мали рубрику «З товариського життя», у яких друкувалися відомості про заручини, вінчання, інколи й про хрестини та інші сімейні події. 29 квітня 1890 р. повідомлення передруковане в газеті «Kurier Lwowski» (№ 118, сторінка третя), з тою тільки різницею, що тут виразно вказане ім'я молодої: «Пан Ян Добжанські вінчатись буде з панною Целіною Журовською».

Чи мав яке відношення до цього повідомлення І. Франко, який був співробітником газети, невідомо, хоча висловлюємо здогад, що саме його рукою було дописане ім'я «Целіна». Чи І. Франко не знав справжнього стану справ, чи мав замір якось хоч у мріях попрощатися з коханою, сказати важко.

Насправді ж Целіна Журовська заміж не виходила. Очевидно, йшлося про її родичку, до якої вона приїздила. Перемишль згадується у першій поезії другого жмутку «Зів'ялого листя». Саме в цьому місті поет стояв на мості в важкій задумі та думав

*Про щастя те, що, наче сонний привид,
Явилось, всміхнулося і щезло,
Линивши жаль по собі невмирущий (2—1).*

У 17—19 номерах «Зорі» за 1891 рік І. Франко друкує анонімно 9 поезій, об'єднавши їх спільним заголовком «Зів'яле листя», вжитим тут уперше. Цикл своєю тематикою набирає певних контурів. Основним є мотив не-поділеного кохання. Щоб надати йому літературного оформлення, поет включає до нього поезії, які були написані раніше й зовсім не пов'язані з Ц. Журовською, а стосуються О. Рошкевич і також є автобіографічними.

²³ Це такі поезії: «По довгим важким отупінню», «Душе моя! Душе душі моєї», «Я нелюд! Часто, щоб зглушить», «Так сталося! В труні металевій нині», «Як на вулиці зустрінеш». Взагалі читач або дослідник творчості І. Франка виявить усі ті поезії, писані 1885—1889 і дальших років, що стосуються Ц. Журовської і є відгомонам почувань поета до неї.

²⁴ Використовуючи мотиви фольклору, поет чекає, що рука тітки, яка так багато зробила йому зла, ще простягнеться з могили, якщо за вбивство його живої душі не відтерпіла смертної кари.

Це поезії «Не знаю, що мене до тебе тягне», надрукована в журналі «Світ» 1882 р. в № 8—9, «Не раз у сні являється мені», в автографі якої дата написання: грудень 1882, «Твої очі, мов те море», написана 16.IV.1883 р. Але всі інші поезії безумовно стосуються тільки Ц. Журовської і є відгомонам переживань, пов'язаних із знайомством з нею.

Мотив «Зів'ялого листя» наявний у першому вірші польською мовою „Z akordów niepowiści“²⁵. Цей твір є немов прологом до першого жмутка «Зів'ялого листя». У кожному разі він свідчить, що цикл присвячений саме їй, тій, якій готовий був колись віддати життя, а сьогодні дає тільки жмуток зів'ялих листків. Поет не має до неї ненависті, вона стоїть над руїною його долі і одночасно є для нього якорем, за який може при потребі вхопитись.

Ми не маємо якогось фактичного матеріалу, який свідчив би про контакти І. Франка з Ц. Журовською у 1890—1895 роках. Не знаємо також, де вона жила, чим займалась. Проте образ її не полишає поета і в ці роки. Її тїнь він бачить у Відні в листопаді 1892 року (поезія «Привид» 1—XX), до неї звертається у віршованій передмові до драми-казки «Сон князя Святослава», написаній у 1895 р.

У збірці поезій «З вершин і низин», яка вийшла у світ 1893 року, надруковано цикл «Зів'яле листя». Тут включені поезії, які згодом у 1896 р. повністю склали перший жмуток. Але й тоді поет ще не мав мистецької концепції збірки, якою вона стала 1896 року, зокрема, немає навіть натяку на трагічний кінець героя його ліричної драми. Саме життя, подальший хід подій згодом дали поетові матеріали до другого й третього жмутків.

Другий жмуток має авторську дату написання: 1895. Вивчення автографів дозволяє внести деякі уточнення. Чорновик першої поезії цього циклу писаний на чистому місці листа Я. Окуневського до І. Франка від 25.VIII.1896 р., отже, вона могла бути написана тільки після цієї дати. Поезія «У вагоні» в автографі має дату «Тернопіль 24 V 1896». Поет саме в цей день їздив до цього міста на віче.

Дослідники творчості І. Франка розглядають другий жмуток як ліричне інтермеццо поміж першим і третім. Основний зміст поезій циклу — роздуми поета з приводу втрати милої. Немає в ньому відгуків на якісь конкретні події, які були б поміж героями, крім, може, поезій першої й вісімнадцятої, в яких наявні автобіографічні елементи. Цикл розкриває духовний світ ліричного героя. Тут гама його переживань, роздумів, рефлексій.

У 1896 році сталася подія, яка дала І. Франкові поштовх і матеріал до написання поезій, які повністю склали третій жмуток «Зів'ялого листя»²⁶.

²⁵ Уперше поезія надрукована в кн.: *Ilustrowany kalendarz teatralny Muza na rok 1892*. Lwów, 1891. Передрук у кн.: Іван Франко. Статті і матеріали.— Львів, 1955.— Зб. 4.— С. 6—7.

²⁶ Висловлюємо припущення, що і всі поезії другого жмутка були написані у 1896 році, а не в 1895, як подає автор. Аргументи для цього такі. Вірші могли бути написані тільки після лютого 1896 р., тобто після виходу Ц. Журовської заміж, коли у поета склалась мистецька концепція цілої збірки. Не міг він писати «ліричного інтермеццо», не маючи плану розв'язки, тобто поезій третього жмутка. Додатковими аргументами є наявність дат у двох поезіях другого жмутка (див. вище) і те, що жоден з віршів не був друкований у 1895 р., хоча зробити це І. Франко міг навіть у власному журналі «Житє і слово». Окремі поезії другого жмутка він друкує 1896 р.

У 1940 році Ц. Зигмунтовська скаже так: «У 1896 році вийшла заміж за чоловіка на 23 роки старшого від себе. Вийшла заміж за такого, хто відповідав їй, бо мав добре прізвище і солідну посаду, хоча любив випити».

Вдалося зібрати деякі відомості про цю людину. Звався він Здзіслав Зигмунтовський. Народився в селі Кізлів на Львівщині 1842 року. На роботу поступив в 1873 р. і поволі, крок за кроком, посувався по службовій драбині. У 1896 р. мав уже чин «ад'юнкта», а дещо згодом став «офіціалістою канцелярським ІХ класу», отже обійняв доволі високу в Австрії посаду з доброю зарплатою.

Вінчання З. Зигмунтовського з Ц. Журовською відбулося у Львові в костьолі святого Миколая²⁷ 15 лютого 1896 р.²⁸ По півторарічному спільному житті у Львові сім'я переїздить до Станіслава, де З. Зигмунтовський отримує досить високу посаду в суді. 1 листопада 1899 р. він помирає, як сказано в некролозі, проживши 57 років, з яких чесно прослужив Австрії 26 років і 4 місяці²⁹. Ц. Зигмунтовська залишилася вдовою з двома дітьми — сином Здзіславом та дочкою Софією. Вдруге заміж вона не виходила.

Вихід Ц. Журовської у лютому 1896 р. заміж дав поетові поштовх до написання усіх поезій, що склали третій змюток «Зів'ялого листя».

Цю подію поет порівнює зі смертю.

*Вона умерла! Слухай! Бам! Бам-бам!
Се в моїм серці дзвін посмертний дзвонить.
Вона умерла! (3—II).*

Біль поета нестерпний.

*І як се я ще досі не вдурів?
І як се гляджу і не осліпну?
І як се досі все те я стерпів
І у петлю не кинувся коніпну!
Адже ж найкращий мій огонь згорів!
Адже ж тепер повік я не окріпну!
Повік каліка! Серце гать пожерла,
Сточила думи всі! Вона умерла (3—II).*

Ц. Зигмунтовська скаже в 1940 році: «Після виходу заміж замешкали по вулиці Бронівських 6, партер³⁰. Не раз бачила Франка, як він ходив попід її вікнами».

*Покій і кухня, два вікна в партері,
На вікнах з квітками вазонки,
В покою два ліжка, підхилені двері,
Над вікнами білі заслонки (3—V).*

Героїня когось дожидає. «Ось тут моє щастя», скаже ліричний герой поета, як близько, та як же ж далеко навіки. Він тікає від тієї лихої хати, його розпука безмежна (3—V). Те, що він вважав «святим і близьким ідеа-

²⁷ Тепер вулиця ім. М. Грушевського у Львові.

²⁸ Джерело — див. посилання № 11.

²⁹ Kurier Stanisławowski. — 1899. — 5 list. (№ 737). — S. 2.

³⁰ Тепер вул. ім. Філарета Колесси.

лу», в руках нелюбих в'яне, є іграшкою, котру без шкоди можна зламати, попусвати і в кут закинути по хвилі (3—VI).

Кожний може без зусиль відшукати дальші автобіографічні елементи в поезіях третього жмутку. Одні з них стосуються біографії І. Франка того часу, інші є спогадами минулого (напр., звернення до матері в XIII поезії) або визнання, що «тричі мені являлася любов» (3—IX).

Якщо мова про загальний песимістичний тон третього жмутка, то до цього спричинилося декілька подій. Тут і невдачі 1895 р. у справі отримання праці в університеті, програння на виборах до парламенту Австрії. Але дві події 1896 р. були найважливішими. Перша із них — це усвідомлення, що Целіна для нього втрачена навіки, і друга — хвороба поета, загострення якої припадає на літо 1896 р., коли були написані всі поезії третього жмутка, й по всій правдоподібності й другого. Про цю причину цікаве свідчення знаходимо у спогадах приятеля поета Семена Вітика, який влітку 1896 р. жив у нього. Він пише: «В серпні 1896 року підкосила добрий настрій поета тяжка хвороба... Ми були тільки вдвох у його домі, бо родина виїхала на село... він виходив у парк або в поле і вертав з жмутком паперів у руці. Кинув їх на стіл. Я поглянув на жмуток і побачив чітко, без ніяких поправок вірші

Оцей маленький інструмент»³¹.

Ряд поезій другого й третього жмутків поет друкує в другій і третій книгах «Життя і слова» за 1896 рік за місяць серпень і вересень, а збірка «Зів'яле листя» вийшла у світ в останніх днях грудня 1896 року.

Автобіографічний елемент першого й третього жмутків очевидний. Водночас, як слушно зауважив О. І. Дей, «портретні риси коханої, її краса передаються у віршах «Зів'ялого листя» досить узагальнено, не індивідуалізуються і це глибоко продуманий хід, адже ж ліричний герой не мав змоги придивлятися до ідеалу свого серця, образ коханої був більше витвором його уяви, мрій, ніж реальною постаттю»³².

До подій 1896 року потрібно додати ще таку. У розмові 1940 р. Ц. Зигмунтовська згадає, що в 1896 р. І. Франко звернувся до неї з проханням бути кумою його дітей. Всі діти І. Франка до цього часу були нехрещені від уродження. Вона дала відмовну відповідь у листі, який і сьогодні зберігається в архіві І. Франка. Зрештою, як скаже в 1940 р., кумою не могла бути, бо сама сподівалася дитини.

Як же склалися дальші відносини І. Франка з Ц. Зигмунтовською? По смерті чоловіка вона ще деякий час жила в Станіславі, потім придбала половину будинку в Дрогобичі. Її співвласником був учитель Йосиф Войтович, знайомий І. Франка. У спогадах 1940 р. вона скаже, що І. Франко цікавився її життям, пропонував допомогу, але вона відмовляла. «Не відписувала. Ніколи, ніколи не відписувала, не хотіла псувати подружжя».

У збірці «Мій Ізмарагд», виданій у 1898 р., є дві поезії, що повністю

³¹ Вітик С. Як працював Іван Франко // Іван Франко у спогадах сучасників.— Львів, 1972.— Кн. 2.— С. 150.

³² Дей О. І. Із спостережень над образністю громадської та інтимної лірики І. Франка // Іван Франко — майстер слова і дослідник літератури.— К., 1981.— С. 132.

стосуються Ц. Зигмунтовської, як ствердив автор у листі до А. Кримського від 26 серпня 1898 р.³³ У збірці «Із днів журби» (1900 р.) також низка поезій є відгомонам почувань І. Франка до Ц. Зигмунтовської, а в повісті «Перехресні стежки» Ц. Зигмунтовська зображена під іменем Регіни Стальської. Взагалі ім'я це міцно увійшло в творчість І. Франка 1885—1900 років, але, на жаль, ця тема ще дуже слабо висвітлена у франкознавстві.

У перших роках ХХ століття І. Франко неодноразово бував у Дрогобичі. «Раз Войтович пішов на виклад І. Франка, а потім питався її: «Ви знаєте Франка? Бо він за вас питався»,— скаже Ц. Зигмунтовська в 1940 р. Проте видно, що в цей час І. Франко не мав зв'язку з нею. Свідченням того є ось який лист І. Франка до свого знайомого в Дрогобичі І. Кобилецького, який подаємо повністю:

«Дорогий товаришу! Живе десь там у Дрогобичі вдова по офіціалі судовім пані Целіна Зигмунтовська. Дуже Вас прошу розвідати мені докладну адресу, а також, коли можна, ближші обставини її життя і чим займається, з чого живе і т. д. З поважанням

Ваш Іван Франко

Львів, вул. Понінського, 2. 25/VII [1]905»³⁴.

У відповіді від 27 липня 1905 р. І. Кобилецький подав деякі зібрані відомості, зокрема, що вона живе в Дрогобичі на передмісттю Зварицьким разом з двома дітьми. Не займається нічим, живе з пенсії. Тепер має намір продати свою реальність. Більше нічого не міг довідатися³⁵.

Наступний лист І. Франка до І. Кобилецького такий:

«Дорогий товаришу! Саме перед моїм від'їздом зі Львова (пишу сей лист у Кугах, а їду до Довгополя) був у мене оден знайомий, росіянин, що пошукує невеличкої реальності десь у близькості нафтових теренів (він доробився маєтку в Баку і, мабуть, щось тягне його до нафти). Я задав про Вашу відомість, що пані Зигмун[товська] хотіла би продати свою реальність. Чи не були би Ви так добрі при нагоді піти до неї, розвідати ближче, що то за реальність, чи справді вона хоче продати її і за яку ціну. Добре би було, як би вона сама захотіла написати мені про се, а як ні, то напишіть Ви самі. Той знайомий має сими днями їхати до Буркута, то я тут буду бачитися з ним і міг би обговорити з ним цю справу.

Остаюсь з правдивим поважанням

Ів. Франко

Куги д. 25/VIII [1]905. Адреса: др. Ів. Фр. Довгополе галицьке п[ошта] Довгополе буковинське (via Куги)».³⁶

У відповідь І. Кобилецький писав (лист без дати), що він знайшов для знайомого І. Франка декілька реальностей, які є на продаж. Просить пові-

³³ Поезії «Мойй не мойй» і «Спомин».

³⁴ Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1986.— Т. 50.— С. 270.

³⁵ Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, від. рук., ф. 3, № 1631, с. 3—4.

³⁶ Франко І. Збір. творів.— Т. 50.— С. 271—272.

домити, що цей купець, якщо має бажання, може приїздити. Просить о скору відповідь³⁷.

Зміст третього листа І. Франка до І. Кобилецького такий:

«Дорогий товаришу! Щире спасибі Вам за Ваші заходи, та не знаю, чи вони доведуть до чого. Розуміється, я дав моєму знайомому Ваш адрес, ще заки виїхав був до Львова. По моїм від'їзді він виїхав до горлицького і грибівського пов[ітів] і обіцявся написати мені, коли маю його ожидати в Дрогобичі, бо він хоче об'їхати всі нафтові терени. Не знаю, чи що буде з його планів, та в усякім разі надіюся незадовго бути в Дрогобичі. Здоровлю Вас щиро

Іван Франко 15/IX 1905»³⁸.

Близьким знайомим І. Франка у Дрогобичі був учитель Василь Ратальський. В архіві І. Франка є листи письменника до нього. Але тільки в одному є згадка про Ц. Зигмунтовську. Ось текст цього листа:

«Дорогий Друже!

Дуже Вам дякую за Ваш лист і за совісно зібрані звістки про п[ані] З[игмунтовську]. Вони не були для мене несподіванкою і стверджують та доповняють те, що я знав з інших жерел. Богу дякую, що діло, яке мало мене звести в стичність з нею, відсунулося на далекий план, як буду при нагоді в Дрогобичі, то не занедбаю особисто подякувати Вам за Ваше щире старане. Щодо Вашої посади не знаю нічого нового, тим більше, що проф. Студ[инський] усунувся тепер від праці в Тов. ім. Шевченка, і я майже ніколи не видаюся з ним.

Здоровлю Вас щиро

Іван Франко

Львів 10/II [1]906»³⁹.

У листах В. Ратальського до І. Франка, які є в архіві письменника, немає жодної згадки про Ц. Зигмунтовську. Листів І. Франка до В. Ратальського було більше, всі вони були дуже інтимного характеру і поет зажадав їх звороту, як про це пише В. Ратальський М. С. Вознякові у 1926 році⁴⁰.

Біля 1910 року Ц. Зигмунтовська переїздить до Львова. Адресні книжки мешканців Львова подають місця її замешкання: у 1912 р. проживає по вулиці Личаківській, 56⁴¹. Довідник за 1913—1914 р. подає адресу: вул. Генінга, 10⁴². В адресній книжці на 1916 р., останній, виданий за Австрії, її адреса: вул. Софії № 16⁴³. В документах про пенсію, оформлених у 1918 р. й продовжуваних до 1936 р., її адреса: вул. Снопківська, 8, перший поверх. З усної інформації дружини сина І. Франка Петра Івановича Ольги Франко

³⁷ Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, від рук., ф. 3, № 1631, с. 9—10.

³⁸ Франко І. Збір. творів: У 50 т.— Т. 50.— С. 275.

³⁹ Там же.— С. 286.

⁴⁰ Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка АН УРСР, від. рук., фонд М. С. Возняка, № 647.

⁴¹ Тепер вул. Личаківська.

⁴² Тепер вул. Харківська.

⁴³ Тепер вул. ім. Івана Франка.

довідуємось, що в 1940 р. вона проживала в Брюховичах біля Львова. Заходила у 1940 р. до музею І. Франка, бувала на вечорах на честь письменника, що відбувалися тоді. Її відвідували студенти Львівського університету. Взагалі, чимало з живих ще сьогодні людей її добре пам'ятають.

У спогадах 1940 р. скаже, що коли жила у Львові, І. Франко писав їй, завжди пропонував допомогу. Деякі листи запам'ятала й цитувала з пам'яті. Через свого знайомого поета С. Твердохліба І. Франко запитував її, чи вийшла б за нього, якщо б він розлучився з дружиною. Відмовила, хоча знала, що Франко не був щасливий зі своєю жінкою. Ніколи не втручалася в їхнє подружнє життя.

Під час останнього перебування І. Франка в Криворівні влітку 1914 р. з письменником був її син Здіслав. В усьому допомагав. Мав він зі собою альбом, до якого І. Франко вписав переклад першої поезії другого жмутка «Зів'ялого листа»:

*W Przemysłu, kędy San zielony płynie,
Na moście stałem w ciężkim zadumaniu
O tobie tylko myśląc, duszo moja,
O szczęściu, co jak senne przywidzenie
Zjawilo się, zaśmiało i zniknęło
Zal tylko zostawilo nieginący.*

Запам'ятала текст перекладу й далі рядки цитувала з пам'яті.

У жовтні 1914 р. І. Франко запросив її з дітьми вести господарство в його домі. Дружина поета була в лікарні, дочка в Києві, сини на війні. Була там 10 місяців. І. Франко дуже боявся, щоб царська влада не вивезла його в глибину Росії. В 1915 р., вже після приходу до Львова австрійських властей, Здіслав пішов добровольцем до легіонів Пілсудського, що викликало невдоволення І. Франка⁴⁴. В листі до В. Якиб'юка від 4 грудня 1915 р. Франко нарікає, що «одною з причин моєї хвороби та її тяжкого стану були відносини тої жінки та її сина до мене».

Восени 1915 р. опікун І. Франка К. Бандрівський домігся, щоб письменник перейшов жити до лікарні по вул. Петра Скарги⁴⁵, де перебували поранені січові стрільці. Тут І. Франко перебув зиму.

«Потім, як Франко повернувся знова до своєї хати, братанич Василь, син Захара Франка, прийшов до неї [Ц. Зигмунтовської] з дорученням, що Франко просив, щоб вона відвідала його. Заходила неодноразово і бачила, що недуга зробила чимале спустошення в його організмі. Мав пухлину, яку вона змивала якоюсь рідиною, бо Василь це робив досить незручно. Незадовго перед смертю Франко дав їй гроші, просив купити йому білизну й шкарпетки, бо сподівався смерті».

Секретар І. Франка М. Колодій, який був при ньому в останніх днях життя, стверджує, що Ц. Зигмунтовська дуже наполягала на тому, щоб поет перед смертю висповідався. Вона приводила до хати священників, але всі її намагання були даремними. І. Франко категорично відмовився від сповіді⁴⁶.

⁴⁴ І. Франко. Твори: У 20 т.— К., 1956.— Т. 20.— С. 626.

⁴⁵ Тепер вул. ім. Пирогова.

⁴⁶ Колодій М. Останній травень в житті Івана Франка // Жовтень.— 1956.— № 11.— С. 70—74.

«27 травня була в нього, питався її, як надворі, сказала, що холодно. 28 травня прийшла до неї Левинська, що з доручення К. Бандрівського опікувалася Франком, і сказала, що Франко помер. Пішла до його хати. І. Франко на смертному ложі виглядав так добре, що думала, що він у латаргу. Поховали його у вишиваній сорочці, а не в тій, що купила».

В закінченні спогадів 1940 року Ц. Зигмунтовська сказала, що «не має слів для доброти І. Франка. Завжди ставилася до нього з великою пошаною. Замолоду вирішальним в її ставленні до Франка було те, що не мав він жодної посади. Крім того, їй подобалися тільки брונети, а Франко таким не був. Пізніше в жодному випадку не втручалася до його родинного життя, не хотіла розбивати сім'ї».

Померла Ц. Зигмунтовська навесні 1941 року. Нам не вдалося знайти її могили, довідатись про точну дату та обставини смерті. Єдиними слідами про неї залишилося кілька її листів до І. Франка⁴⁷, її портрет з молодих літ, який у 1940 р. передала до Музею І. Франка, де він і зараз зберігається.

Залишився її образ у творах І. Франка, у поезіях, прозі. Висвітлення автобіографічного елементу цих творів ще чекає на свого дослідника.

На закінчення зупинимось ще на двох моментах. Сучасники поета, особливо ті, що знали драму його душі, у спогадах залишили розповіді про це.

Спогад Миколи Вороного. Франко «полишив нам томики своїх поезій, з яких особливо збірка «Зів'яле листя» є ліричною драмою його власної душі».

Закінчив він передмову до неї виразом з Гетового Вертера «Sei ein Mann und folge mir nicht nach!»*.

Але він сам справді був тим Мужем, що переборов у собі пристрасть і тим більше загартував свою прекрасну, свою високу душу.

І ось тепер⁴⁸ я, схиляючись перед пам'яттю свого великого учителя і друга, думаю, що не схиблю його пречистого образу, а ще більше, може, приверну до нього очі тих, що високо шанують пам'ять його, коли дозволю собі одну нескромність, виявити голосно таємницю його життя, про котру глухі чутки давно вже ходили поміж людьми і яку в інтимних розмовах він зробив мені честь повідати. Так. Все своє життя Франко кохав тільки одну пані і кохав її платонічно, як Данте свою Беатріче. Не назову її прізвища, а скажу тільки, що під іменем Регіни Франко виводить її в своїх поетичних і прозових творах («Лісова ідилія», «Перехресні стежки»).

Власне це дало мені право в іншому вірші, присвяченому Франкові в час його 40-літнього ювілею, писати:

*Стоптані перли, зів'ялі листки
Вслали його перехресні стежки...
Зрадила доля мужицького сина,
Але й останній свій ронячи цвіт,
Серце їй слало привіт: «Ave Regina!»*

⁴⁷ Усього в архіві І. Франка збереглося 8 листів Ц. Зигмунтовської до І. Франка: 2 з 1887 р., 1 з 1896, 1 з 1912 і 4 з 1914. Листи 1912—1914 рр. виключно ділового характеру. З листа 1912 р. довідуємось, що і в тому році вона опікувалася господарством І. Франка, у тому числі доглядала хвору дружину письменника.

* Будь мужньою людиною і не йди моїм слідом! (нім.)

⁴⁸ Спогад писаний у 1921 р.

Нею натхненний, він написав «Зів'яле листя» та інші поезії». ⁴⁹

Спогад Григорія Величка. «Ще третя жінка ⁵⁰ відіграла велику роль в житті Франка. Це була... поштова співробітниця, яку побачив поет на пошті й запалав до неї великим коханням, хоч ніколи до неї не наближався. Усе вказує на те, що це кохання було фантазією, уявою Франковою. Він вимріяв собі ідеал жінки і приклав його до цієї співробітниці, і мука, що її він зазнавав своїм коханням, не мала реальної підстави. Ця ідеальна жінка — в уяві Франка — не виказала себе в житті нічим визначним, не була ані письменницею, ані суспільним діячем, була зовсім тихою буденною людиною, а все-таки терпів Франко дуже сильно. Він не любив звірятися нікому про свої особисті почування, не сповідався з своїх турбот, однак, таки раз в Перемишлі 1897 р. ⁵¹ на велике мое здивування, він завів розмову про своє велике кохання. Тоді він дрижав із зворушення, ламав руки й виказував взагалі таке безмежне горе, що його собі більше годі було уявити. Він висловлювався, що йому несила жити на світі, що доведеться накласти руки на себе». Далі у спогадах мова, що результатом цього кохання з'явилася збірка «Зів'яле листя». ⁵²

Чи знала Ц. Зигмунтовська, а ще раніше Ц. Журовська велич І. Франка, його вклад в українську літературу, чи була вона знайома з його титанічною громадською роботою? Скоріше всього, ні, усе це було їй далеким і незрозумілим.

А чим все-таки вона була для І. Франка? Чи не найкраща відповідь вкладає в уста героїні «Пережесних стежок» Регіни Стальської, яка сказала Євгеніві Рафаловичу: «Тепер, у хвили розворушення, ти бачиш у мені не те, що дійсно сидить перед тобою, а свій ідеал, той образ, який ти вилелівав у своїй душі». ⁵³

Так воно було всі часи від першого знайомства восени 1885 року до кінця життя поета: Целіна Зигмунтовська була для І. Франка вимріяним ідеалом, образ якої він склав собі у своїй уяві, в своїй душі:

*Я не тебе люблю, о ні,
Люблю я власну мрію,
Що там у серденьку на дні
Відмалечку лелію (2—VIII).*

А в цілому це була одна з трагічних сторінок життя поета.

⁴⁹ Вороний М. Перші зустрічі з Іваном Франком // Іван Франко у спогадах сучасників. — Львів, 1972. — Кн. 2. — С. 162.

⁵⁰ Мається на увазі, що першою була Ольга Рошкевич, другою Юзя Дзвонковська, хоча не виключено, що Г. Величко мав на увазі дружину поета.

⁵¹ Було це, певно, в лютому або березні 1897 р., коли І. Франко приїздив до Перемишля як кандидат на посла до Державної ради, бував на вічах з того приводу.

⁵² Величко Г. Спомини про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. — Львів, 1956. — С. 209—210.

⁵³ Франко І. Збір. творів: У 50 т. — Т. 20. — С. 277.

Myroslav MOROZ

**AUTOBIOGRAPHICAL COMPONENT IN „WITHERED LEAVES“,
A LYRICAL DRAMA BY I. FRANKO**

The author of the paper makes an attempt to identify in „Withered leaves“ the reflection of real events of the poet's life which gave an impetus to creating the poetry. All the lyrics of the collection contain autobiographical elements which must be necessarily taken into account to make the study of the subject complete.

The prototype of the heroine of the collection was Celina Zygmuntovska (née Zhurovska, 1865—1941). On the basis of her personal story told in 1940 as well as on the archival and formerly published documents her biography is restored and the facts of her later contacts with I. Franko are adduced.

Celina Zygmuntovska became a prototype of a number of lyrics by I. Franko. However, several poetic pieces of the collection „Withered leaves“ written in 1881—1882 are not connected with C. Zygmuntovska but with O. Roshkevych. They were later included in the collection published in 1896. The identification of the biographical element in Franko's poetry will favour a profound analysis of both the „Withered leaves“ and the whole of poetic and prose legacy of the writer.